

УДК 159.922.6

Н. В. Гузь

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО НАВЧАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті представлено програму розвитку позитивного ставлення до навчання молодших школярів, яка базується на основних положеннях і технологіях особистісно-орієнтованого підходу в освіті.

Ключові слова: позитивне ставлення до навчання, компоненти ставлення до навчання, розвивальна робота, молодші школярі.

Проблема ставлення до навчання виступає важливою частиною загальної проблеми ставлень особистості. Ставлення до учбової діяльності є одним із найважливіших психологічних факторів активності індивіда в даному виді діяльності та її ефективності.

Дослідженням різних аспектів проблеми ставлення до навчання займалися: Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, Л. О. Висотіна, О. К. Дусавицький, Г. С. Костюк, М. Г. Левандовський, О. М. Леонтєв, А. К. Маркова, М. В. Матюхіна, Ю. М. Орлов, С. Л. Рубінштейн, П. М. Якобсон та ін.

Слід відзначити, що проблема розвитку позитивного ставлення учнів початкових класів до навчання, розглядалася науковцями здебільшого не в психологічному, а в педагогічному ракурсі. Тоді як у психологічній науці вона стосувалася, переважно, особливих категорій молодших школярів і пов'язувалась з рівнем навчальних досягнень учнів початкових класів.

Таким чином, актуальність, значущість, недостатній рівень розробленості саме психологічних аспектів досліджуваної нами проблеми вимагає пошуку нових психолого-педагогічних умов, шляхів і засобів, спрямованих на розвиток позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів.

Проведений аналіз психологічної літератури дозволив обґрунтувати теоретичні аспекти вивчення ставлення молодших школярів до навчання. Ставлення учня до навчання – система, що має трикомпонентну структуру: 1) когнітивний компонент – знання про учбову та навчальну діяльність, їх властивості; розуміння ролі вчителя в навчальній діяльності; усвідомлення учнем самого себе як суб'єкта учбової діяльності; 2) емоційно-оцінний компонент – оцінка, з боку учня, вчителя як суб'єкта управління учбовою діяльністю, що має певне емоційне забарвлення; оцінка школярем учбової діяльності та самого себе як суб'єкта учіння, в поєднанні з відповідним емоційним забарвленням; 3) поведінковий компонент – готовність до дій, вчинки та дії школяра як суб'єкта ставлення в процесі навчання.

До основних параметрів ставлення молодшого школяра до навчання відносяться: модальність, ступінь усвідомленості, ступінь активності, ступінь узагальненості, інтенсивність і ступінь стійкості. За виділеними

вище параметрами, виокремлюється чотири типи ставлення учнів початкових класів до навчання: 1) позитивне; 2) нейтральне; 3) амбівалентне; 4) негативне. Позитивне ставлення школяра до навчання вирізняють такі ознаки: знання про учбову і навчальну діяльність та їх властивості сповнені позитивним змістом; розуміння учнем ролі вчителя в навчальній діяльності, зокрема, як такої, що сприяє досягненню учбових цілей; достатньо високий рівень усвідомлення школярем самого себе як суб'єкта учбової діяльності; переважання пізнавальних мотивів; стійкість мотиваційної сфери; пізнавальні потреби та інтерес; переважання позитивних емоцій щодо більшості навчальних ситуацій; позитивна оцінка учнем себе як суб'єкта учбової діяльності та діяльності вчителя; сформоване цілепокладання щодо нестандартних перспективних цілей; перехід до творчої діяльності; довільна увага, високий рівень розвитку вольових процесів; відповідальність; дієвість; висока ступінь пізнавальної активності; ініціативність у власних учбових діях; вміння долати труднощі під час досягнення поставленої учбової цілі; здатність до передбачення соціальних наслідків власної учбової діяльності та поведінки.

Зважаючи на теоретичні узагальнення щодо формування позитивного ставлення до навчання і результати констатувального експерименту [3; 4], визначимо психолого – педагогічні умови, зміст і засоби експериментальної програми розвитку позитивного ставлення до навчання в молодших школярів. Розвиток позитивного ставлення учнів до навчання передбачав реалізацію двох напрямків роботи: 1) розвиток позитивного ставлення до навчальної діяльності, тобто до діяльності вчителя; 2) розвиток позитивного ставлення до учбової діяльності. До основних психолого - педагогічних умов формування позитивного ставлення до навчання відносяться: 1) врахування вчителем закономірностей психічного та особистісного розвитку в молодшому шкільному віці; 2) впровадження певних принципів і технологій особистісно орієнтованого підходу в навчальний процес.

Результати констатувального експерименту виявили негативні тенденції у динаміці розвитку ставлення учнів перших-четвертих класів до навчання за виокремленими позитивним, нейтральним, амбівалентним і негативним типами такого ставлення. Одержані дані зумовили потребу в пошуках шляхів і засобів подолання таких негативних тенденцій. Зафіксована асинхронність розвитку когнітивного, емоційно-оцінного і поведінкового компонентів ставлення молодших школярів до навчання, зумовлює необхідність першочергової організації розвивальних впливів на когнітивний та поведінковий компоненти такого ставлення в учнів перших-других класів початкової школи, а саме, на низький рівень розвитку учбової самосвідомості. Водночас, розвивальна робота з школярами третіх і четвертих класів повинна більше спрямовуватись на корекцію негативних складових емоційно-оцінного компоненту, зокрема, високого рівня

тривожності, відсутності пізнавальних інтересів, низької оцінки самого себе як школяра та негативного ставлення до самого себе як до учня [3].

Обираючи контингент учнів для експериментальної групи ми зважали на одержані висновки про те, що від першого до четвертого класів зафіксовано негативні тенденції у розвитку ставлення молодших школярів до навчання. Водночас, погіршення показників за типами ставлення було помічено з кожним роком навчання. Для попередження згаданих вище тенденцій розпочинати реалізовувати програму розвитку позитивного ставлення до навчання необхідно в оптимальний термін, з першого року навчання у школі (у другій половині навчального року, враховуючи труднощі адаптації першокласників до умов шкільного навчання). Для перевірки одного з важливих аспектів висунутого нами припущення про те, що розвиток позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів необхідно здійснювати з врахуванням асинхронності становлення когнітивного, емоційно-оцінного і поведінкового компонентів такого ставлення, до експериментальної групи ми включили й учнів третіх класів.

З метою розвитку позитивного ставлення учнів початкових класів до навчання було розроблено експериментальну програму, що ґрунтувалася на основних положеннях і технологіях особистісно орієнтованого підходу в освіті. При розробці програми з розвитку позитивного ставлення учнів до навчання ми враховували результати досліджень, отримані психологами М. Т. Дригус, К. С. Дрозденко, З. І. Калмиковою, І. Ю. Кулагіною, Г. І. Ліпкіною, Л. С. Славіною щодо формування позитивного ставлення до учіння чи до учбової діяльності в окремої категорії молодших школярів – з низьким рівнем навчальних досягнень [4].

Програма, спрямована на розвиток позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів, актуалізує основні чинники і психологічні механізми такого ставлення, що зумовлює: покращення показників ставлення до навчання за його типами; збільшення кількості молодших школярів з позитивним типом ставлення до навчання, з одночасним зменшенням кількості учнів з нейтральним, амбівалентним і негативним типами ставлення до навчання; суттєве зростання рівнів розвитку когнітивного і поведінкового компонентів у школярів перших класів (сформованість реальних та ідеальних уявлень про себе як про школяра, знань про навчальну і учбову діяльність, морального «Я»); появу в учнів третіх класів позитивних складових в емоційно-оцінному компоненті ставлення до навчання (нормального рівня тривожності, адекватної самооцінки, позитивного ставлення учня до себе).

Програму розвитку позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів було впроваджено у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл I–III ступенів № 20 та № 24 м. Мелітополя Запорізької області. У формульованому експерименті, який проводився

впродовж другого півріччя навчального року, взяли участь 25 учнів перших класів і 23 учні третіх класів (експериментальна група). До контрольної групи ввійшло 49 школярів – 24 першокласника і 25 третьокласників. Контрольний зріз проводився із застосуванням методик, тотожних до тих, які було використано на етапі констатувального експерименту (анкетування, твори на теми: «Моя школа», «Мій вчитель», «Я – учень», «Мої однокласники», «Мої мрії»; психомалюнок «Я в школі»; тест шкільної тривожності Філіпса; методика Т.В. Дембо - С.Я. Рубінштейн, модифікована Ю.О. Бабаян; опитувальник визначення рівня загальної самооцінки Г.Н. Казанцевої; методика незакінчених речень).

З метою розвитку когнітивного компоненту ставлення до навчання, першочергово, з першокласниками проводилися бесіди на теми: « Для чого потрібно вчитися? », « Якби школи не було? », « Професія – вчитель », « Правила шкільного життя » тощо.

Потім робота спрямовувалась на розвиток учбової самосвідомості, низький рівень становлення якої було зафіксовано у першокласників в результаті проведення констатувального експерименту. Насамперед необхідно було активізувати процес самопізнання як основний механізм формування учбової самосвідомості в учнів перших класів. Науковцями доведено, що процес самопізнання розпочинається з усвідомлення власного тіла (тобто фізичних характеристик власного «Я»); також, активізації процесу самопізнання суттєво сприяють пізнання індивідуальних особливостей інших людей та порівняння себе з ними. Зважаючи на психологічні характеристики першокласників, такий шлях і засоби активізації процесів самопізнання виявилися найбільш ефективними [2; 8; 9].

Робота, спрямована на оптимізацію процесу становлення фізичних характеристик власного «Я» проводилася вчителями перших класів. Для досягнення поставленої мети вчитель на уроках і в позаурочний час разом із учнями виділяв і обґрунтовував критерії аналізу зовнішності літературних персонажів, відомих акторів, співаків, конкретних школярів з класу.

Також учні брали участь у грі « Дзеркало », за умовами якої вони повинні були впізнати своїх однокласників за вербальним описом їх зовнішності, який спочатку робив вчитель, а згодом, і самі учні. Для активізації формування фізичних аспектів ідеального образу «Я» проводились заняття, на яких описувались зміни, що відбуваються у зовнішності інших людей; серед змін виділялись такі, що подобаються та не подобаються; визначались схожі та відмінні риси у зовнішності однолітків.

Водночас, наша робота постійно спрямовувалась і на збагачення словникового запасу учнів перших класів різноманітними поняттями, що означають особистісні якості, та, зокрема, характеристики школяра. Процесові усвідомлення таких понять передувало з'ясування їх змісту, переважно, на прикладах конкретних ситуацій.

Для активізації процесу пізнання дитиною самої себе як учня використовувались вправи, для виконання яких необхідно було відтворити різноманітні риси характеру школяра в уявних ситуаціях з шкільного життя, які могли відбуватись на уроках і під час перерви; розповісти про самий радісний і найсумніший день у своєму шкільному житті; розказати, що доброго, а що поганого сталося з дитиною у школі не так давно.

Як ми вже згадували вище, уявлення про «ідеального учня» виступають важливим механізмом формування позитивного ставлення молодшого школяра до навчання. В зв'язку з цим, було проведено заняття, які сприяли розвитку в першокласників ідеального образу «Я – учень». Школярам пропонувалося почергово називати однокласників, що їм подобаються і вчинки яких вони хотіли б наслідувати. Спочатку розглядалися конкретні вчинки цього однокласника, називалися його особистісні якості, а потім дітьми разом із вчителем виділялися ідеальні якості для наслідування, з'ясовувалася їх цінність.

Формуванню уявлень про себе як про ідеального учня сприяло проведення методики «Контрольний список прикметників» [1; 7; 10], модифікованої нами відповідно до цілей формувального експерименту. Зауважимо, що до методики увійшли емоційні, інтелектуальні та соціальні характеристики молодшого школяра. Дана методика проводилася з метою розвитку в учнів узагальненого ідеального образу себе як школяра, до змісту якого відносились значущі для особистості якості, що незалежні від конкретних особистісних якостей, властивих «ідеальній людині». Сформовані та усвідомлені якості ідеального образу «Я учень», за умови стимуляції з боку вчителя, виступали критерієм оцінки поведінкової діяльності молодшого школяра.

Робота спрямовувалася й на те, щоб учні навчилися виявляти розбіжності між уявленнями про себе як школяра та власною поведінкою у школі, вносити корективи в існуючий образ учня, визначати власні особистісні якості. У процесі роботи стимулювалося і підтримувалося навіть найменше прагнення до змін тих якостей у реальному образі себе як учня, що суперечили відповідним ідеальним уявленням про себе як про школяра.

Зауважимо, що описана вище експериментально-розвивальна робота, спрямована на розвиток когнітивного компоненту ставлення до навчання, проводилася лише з учнями перших класів.

Охарактеризуємо засоби експериментальної роботи, кінцевою метою проведення якої є розвиток позитивних складових у змісті емоційно-оцінного і поведінкового компонентів ставлення до навчання. Роботу було проведено з усіма молодшими школярами, які ввійшли до експериментальної групи.

Зниження тривожності – негативної складової у змісті емоційно-оцінного компоненту ставлення до навчання – в учнів з підвищеною тривожністю,

забезпечувалось дотриманням психолого-педагогічних умов, спрямованих на подолання тривожності у дітей молодшого шкільного віку, розроблених та апробованих С. О. Ставицькою [10].

Зокрема наша робота спрямовувалась на:

- оволодіння школярами здатністю зосереджуватись на виконанні навчального завдання, а не на емоціях, що його супроводжують;
- розвиток в учнів мотиву компетентності;
- формування адекватного рівня домагань в учбовій діяльності;
- використання розгорнутих критеріїв педагогічної оцінки;
- порівняння на основі власних досягнень дитини.

З метою зниження рівня тривожності було проведено й різноманітні корекційні вправи та ігри. Наведемо їх приклади. У грі « Школа для тварин » [8] дітям пропонується вибрати для себе ролі тварин (боягузливого зайчика, агресивного лева і т. д.). Потім « тварини » займають свої місця за партами. Заходить « вчитель » (ведучий гри) і розпочинає урок: « Доброго дня усім тваринкам! Хто з вас підготував домашнє завдання? » Діти повинні поводити себе згідно до обраної ролі. Роль ведучого можна запропонувати дитині, яка вирізняється боязню щодо вчителя.

На усвідомлення власного емоційного стану та звільнення від негативних емоцій, зокрема тривожності, спрямована гра «Чарівний мішечок». Перед грою необхідно обговорити з дитиною, який у неї настрій, що вона переживає, можливо, образу і т. ін. Потім дитині пропонується скласти у чарівний мішечок всі свої негативні емоції. Цей мішок, з усім поганим всередині, потрібно викинути. У грі можна використати ще один чарівний мішечок, з якого дитина може взяти собі ті позитивні емоції, які забажає [8]. Проведена робота сприяла зниженню рівня тривожності в учнів перших і третіх класів, що було зафіксовано відповідними методиками.

На думку Р. Бернса [2], необхідною умовою формування позитивного ставлення дитини до себе самої, що водночас, розглядається дослідниками як значущий суб'єктивний чинник розвитку позитивного ставлення до навчання, є створення сприятливого психологічного клімату в школі, що дозволяє учням відчувати себе в безпеці. З метою поглиблення позитивних взаємин у групі, оволодіння навичками відвертості, прийняття себе та інших успішно використовувались розвивальні вправи, спрямовані на розвиток позитивного мислення, на формування вміння гордитися своїми успіхами, радіти успіхам товаришів.

Ми проводили бесіди, на яких учні намагались розповісти про свої вчинки в школі – під час уроків і на перервах, ділились думками про те, чи завжди може людина бездоганно виконати яку-небудь справу; також зверталась увага на позитивні якості та недоліки однокласників і, передусім, школярів з високим рівнем навчальних досягнень. Проведені бесіди сприяли розвитку в дітей адекватного ставлення до власних недоліків та позитивних

якостей як учнів; уявлень про те, що в кожній людині є свої вади. Об'єктивним чинником підвищення рівня самооцінки у досліджуваних учнів перших і третіх класів виступило систематичне дотримання вчителями і батьками школярів психолого - педагогічних рекомендацій.

З метою розвитку позитивних складових у змісті поведінкового компоненту ставлення до навчання експериментальна робота спрямовувалася на формування позитивних мотивів учіння в учнів з нейтральним, амбівалентним і негативним ставленням до навчання. Зважаючи на те, що оцінка з боку значущої групи ровесників виступає одним із важливих чинників формування ставлення школяра до навчання, експериментальна робота спрямовувалася на розвиток соціальних мотивів учіння і проводилася вчителями експериментальних класів. Для досягнення поставленої мети вчитель на уроках організовував спільну діяльність школярів, у процесі якої усіма учасниками визначалась загальна мета цієї діяльності та обговорювались варіанти її виконання. Також відшукувались способи виконання цієї спільної діяльності, здійснювався їх порівняльний аналіз; визначались і порівнювались шляхи взаємо- та самоконтролю; підтримувались прагнення учнів приймати участь в груповій діяльності, потреба і бажання отримати оцінку від інших учасників цієї діяльності.

Так, А. К. Маркова стверджує: «В колективній учбовій діяльності формується вміння учня оцінювати себе з різних точок зору – в залежності від місця та функції цього школяра у спільній діяльності. Підвищується також відповідальність перед іншою людиною, вміння прийняти рішення, що стосується не лише себе, а й іншої людини. Означене вище сприяє виробленню у школяра активної життєвої позиції, здатності до саморегуляції та адекватнішої самооцінки, прийомів узгодження власних дій і координації з іншими учнями, вмінь долати конфлікти у процесі спілкування» [6, 53].

У процесі розвитку поведінкового компоненту ставлення до навчання в учнів початкових класів ми звертали особливу увагу на процес становлення моральної свідомості в молодшому шкільному віці, адже саме моральне «Я» виконує функцію регулятора вчинків, в яких виявляється ставлення дитини до діяльності, до оточуючих людей і до самої себе [5]. Моральний розвиток дитини, як стверджує О. О. Ставицький, передбачає свідоме засвоєння нею моральних норм та вимог, а саме, формування в неї знань про них, перетворення їх на відповідні мотиви поведінки [11].

Значущими чинниками, що зумовлюють розвиток моральної свідомості молодшого школяра, є соціальне порівняння та соціальні очікування. Результати досліджень Г. І. Ліпкіної свідчать про те, що «постійне акцентування недоліків одних учнів та достоїнств інших негативно впливає на морально-особистісний розвиток кожного учня і на міжособистісні стосунки між дітьми в класі» [5, 18]. В результаті, в одних дітей формується почуття зверхності над іншими, в той час, як в інших дітей, на недоліки яких

досить часто звертають увагу, з'являється почуття неповноцінності. На означені вище особливості соціального порівняння та соціальних очікувань зверталась особлива увага з метою уникнення їх використання вчителями початкових класів.

Альтернативним шляхом розвитку моральної свідомості в позитивному напрямку, який було впроваджено у процес навчання в експериментальних класах, стало порівняння, яке ґрунтується на принципі «порівняння дітей з рівними можливостями», чи на принципі «порівняння учня з самим собою». Проведене в такий спосіб порівняння позитивно впливає на ставлення молодших школярів до результатів власної учбової діяльності, на ефективність діяльності учня, на розвиток повноцінної особистості [5; 81].

З метою розвитку довільності в діях, самоконтролю та уваги з молодшими школярами було проведено ігри «Заборонений номер» і «Чарівне слово» [9]. У грі «Заборонений номер» діти разом з вчителем вибирають певне число – наприклад, 4. Діти стають у коло і за годинниковою стрілкою рахують по черзі: 1; 2; 3;... Коли доходить черга до четвертої дитини, то вона не вимовляє число 4, а плескає в долоні чотири рази. «Забороненими» призначаються будь-які числа від 1 до 30.

У грі «Чарівне слово» діти і ведучий (вчитель чи яка-небудь дитина) стають у коло. Ведучий пояснює, що він буде показувати різні рухи, а діти мають їх повторювати, однак лише в тому разі, якщо ведучий додає слово «будь ласка». Якщо цього слова ведучий не вимовляє, діти залишаються нерухомими. Зауважимо, що «чарівне слово» ведучий вимовляє у довільному порядку через 1-5 рухів.

Результатом проведення формувального експерименту, спрямованого на розвиток позитивного ставлення до навчання в молодших школярів, є значущі кількісні та якісні зміни у ставленні учнів до навчання.

У наступних роботах ми розкриємо результати проведеного формувального експерименту, спрямованого на розвиток позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів.

Література

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие для студентов вузов. – Москва: Издательский центр «Академия», 1998.
2. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание: Пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1986.
3. Біляєва Н.В. Розвиток позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19. 00. 07 «педагогічна та вікова психологія». – Мелітополь: 2010.
4. Біляєва Н. В. Психологічні характеристики ставлення до учбової діяльності // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред.

- С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 6, част. 1. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009.
5. Липкина А. И. Психология ребенка и формирование нравственных компонентов его мировоззрения // Вопросы психологии. – 1980. – № 1.
  6. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя. – Москва: Просвещение, 1983.
  7. Общая психодиагностика / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987.
  8. Развитие личности ребенка от семи до одиннадцати. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006.
  9. Співак Л. М. Діагностика і корекція «Я-концепції» молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009.
  10. Ставицька С. О. Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку: дис. ... канд. психол. наук: 19. 00. 07. – Київ: 1998.
  11. Ставицький О. О. Психологічні умови усвідомлення молодшими школярами моральної вимоги: дис. ... канд. психол. наук: 19. 00. 07 / О. О. Ставицький. – Київ: 1994.

N. Guz. Program development of positive attitudes to learning in primary school pupils.

The article contains the program of a positive attitude to learning of younger students, based on essential items and technologies, personal-oriented approach in education.

Key words: positive attitude towards learning, components attitudes to learning, developing the work, younger students.

УДК 159.9.07:923.2

Ю. М. Кашпур

МОДЕЛЬ СЕКСУАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАКІВ

У статті презентовано модель сексуальної самосвідомості особистості та її компонентів. Розглядається можливість застосування цієї моделі у психологічному консультуванні через призму когнітивно-біхевіорального підходу, п'ятикрокової моделі прийняття рішення та критеріїв становлення сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків

Ключові слова: сексуальна самосвідомість, сексуальна ідентифікація, сексуальні емоційно-оцінні переживання, сексуальна активність, когнітивно-біхевіоральний підхід.

Постановка проблеми. Консультування сучасних молодих людей з питань сексуального характеру як і раніше залишається суперечливою та